

670	928	1137	Schumi cap.	300.	Engt.	2.	10.	10
1360	13	1145	<sup>Jehun</sup> foboro	225.	Cochon.	2	50.	50
1360	14	1146	<sup>colla. pinis</sup> foboro	1400.	2 S. 13	2	300.	300
1117	105	1168	huic, cap.	20.	Perkoro-pd.	4		11
1321	1	1142	<sup>Jehun</sup> huic of boro cap. of	60 50.	Perkoro-pd.	2	84.	84
1360	16	1147	huic	70	Cochon.	"		"
962	15	1207	huic, cap.	200.	Perkoro-pd.	4		195
962	2.	1214	<sup>Jehun</sup> huic, cap.	70	Engt.	2	20.	20
982	2.	1220	huic, cap.	40.		4		36

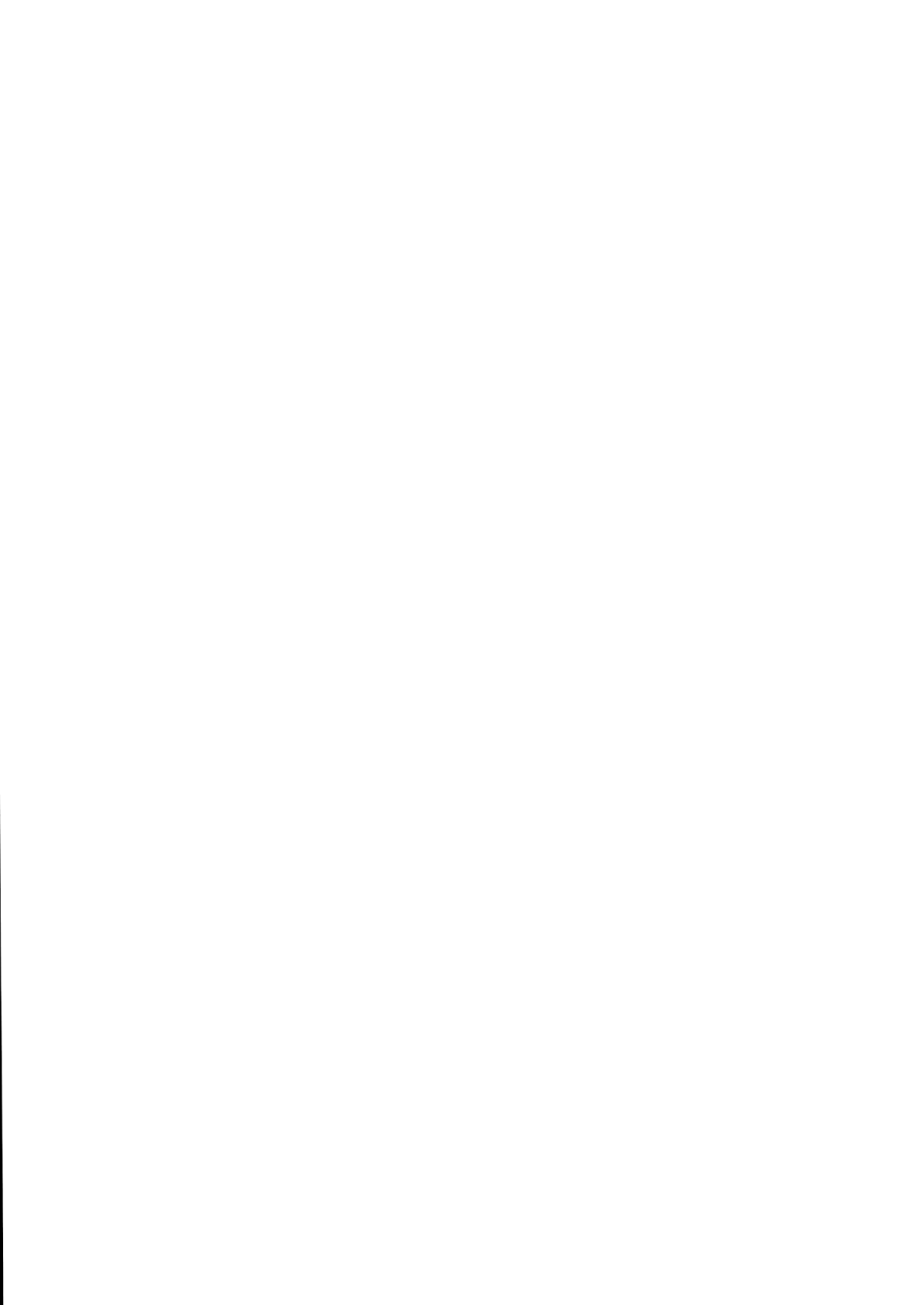
De registers met de uitkomsten van  
de herzieningen van de grondbelasting,  
1873-1904

*F.J.M. Otten*



## INHOUD

1	HISTORISCHE SITUERING	149
2	ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	151
	Formele grondslag	151
	Uitvoeringsbesluiten en -procedures	151
	Herziening gebouwde eigendommen (1873)	151
	Herziening ongebouwde eigendommen (1879)	152
	Herziening gebouwde eigendommen (1897, 1904)	153
3	VISUELE KENNISMAKING	155
	Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen (1873)	155
	Uitkomsten herziening ongebouwde eigendommen (1879)	156
	Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen (1897, 1904)	157
	A Herziening 1897	157
	B Herziening 1904	158
4	BRONKRITISCH COMMENTAAR	166
	Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	166
	Gerelateerde en toetsingsbronnen	166
	Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	167
	NOTEN	169
	BIJLAGEN	172
A	Vindplaatsen	172
B	Gedrukte bronnen en literatuur	172



## 1 HISTORISCHE SITUERING\*

De grondbelasting is een heffing op de gebruikswaarde van onroerend goed. Sinds het begin van de negentiende eeuw werd het onroerend goed onderscheiden in gebouwde eigendommen, zoals huizen, fabrieken, en ongebouwde eigendommen zoals weilanden, bouwlanden, bossen e.d. De totstandkoming van het Kadaster in 1832 maakte voor geheel Nederland een gelijke wijze van heffing van de grondbelasting mogelijk. De door het Kadaster verzamelde gegevens over grootte en kwaliteit van elk perceel leverden de grondslag voor deze heffing. Van deze heffing waren bepaalde eigendommen vrijgesteld, zoals overheidsgebouwen, kerken, scholen e.d. Voor andere categorieën, zoals ontginningen, droogmakerijen, bedijkingen, golden voor een bepaalde termijn de veel lagere tarieven voor woeste gronden, water of buitendijks land. Nieuw gestichte gebouwen op zulke gronden waren voor een bepaalde termijn vrijgesteld van de heffing.<sup>1</sup>

De uniforme wijze van heffing betekende niet, dat ook een voor het gehele land uniform percentage van de belastbare opbrengst werd geheven. Tot 1873 werd de grondbelasting geheven volgens een zogenaamd repartitiestelsel, waarbij jaarlijks de hoofdsom voor het gehele land en per provincie afzonderlijk werd vastgesteld. Elke provincie verdeelde vervolgens dit bedrag over de gemeenten.

De Wet op de Grondbelasting van 26 mei 1870 diende met name ter vervanging van de vele wetten en bepalingen die sinds de totstandkoming van het Kadaster waren uitgevaardigd.<sup>2</sup> De wet bepaalde, dat de grondbelasting op de gebouwde en ongebouwde eigendommen voortaan zou worden geheven 'naar mate van hunne belastbare opbrengst' (art. 1). De belastbare opbrengst was gebaseerd op de huurwaarde van het onroerend goed, echter niet de reële huurwaarde maar die van het kadaster van 1832. Met veranderingen in de waarde van het onroerend goed was in de bijna veertig jaar daarna geen rekening gehouden. De Wet van 1870 bepaalde dan ook dat de belastbare opbrengst moest worden herzien. Voor die herziening waren nieuwe schattingen nodig, die althans wat betreft de gebouwde eigendommen elke twintig jaar zouden worden herhaald.<sup>3</sup>

De eerste herziening (1873) betrof de gebouwde eigendommen, een operatie die al in 1875 kon worden voltooid. In 1879 werd de herziening van ongebouwde eigendommen geregeld. De werkzaamheden namen dit keer liefst tien jaar in beslag. Evenmin voorspoedig verliep de tweede herziening van de gebouwde eigendommen (1897): onduidelijkheid in de

wettekst leidde in 1904 tot een noodzakelijke aanvulling op deze herziening. Pas met ingang van het jaar 1908 kon de heffing op basis van de nieuwe schattingen plaatsvinden.

Na 1904 hebben er geen algehele herzieningen van de gebouwde en ongebouwde herzieningen meer plaats gevonden, hoewel pas in 1929 het voorschrift van een periodieke algemene herziening officieel werd ingetrokken.<sup>4</sup> Het archiefmateriaal beperkt zich derhalve tot de herzieningen uit de periode 1873-1904.

## 2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

### Formele grondslag

Omdat artikel 59 van de Wet op de Grondbelasting van 26 mei 1870 (*Staatsblad* nr. 82) voorschreef, dat uiterlijk 1 januari 1875 een herziening van de gebouwde eigendommen moest plaats vinden, is de wet van 22 juli 1873 (*Stbl.* nr. 116) uitgevaardigd. De herziening van de ongebouwde eigendommen vond zes jaar later plaats bij de wet van 25 april 1879 (*Stbl.* nr. 89). De hernieuwde herziening van de gebouwde eigendommen vond in twee fasen plaats. Aanvankelijk ging men te werk op basis van de wet van 2 mei 1897 (*Stbl.* nr. 124), die als nieuw element de eigendommen onderscheidde in een drietal categorieën. Onduidelijkheid in deze wet bij de omschrijving van de categorie boerderijen leidde ertoe, dat in de wet van 11 januari 1904 (*Stbl.* nr. 5) een gewijzigde methode voor de schatting van boerderijen werd opgenomen.

### Uitvoeringsbesluiten en -procedures

#### Herziening gebouwde eigendommen (1873)

Nog in hetzelfde jaar (1873) is een uitvoerige 'Instructie ter uitvoering' vastgesteld.<sup>5</sup> De wet van 1873 (art. 2) verstond onder de belastbare opbrengst de jaarlijkse onzuivere huurwaarde, gebaseerd op de als regelmatig erkende huurprijs over de jaren 1868-1872. Bij gebouwen waarvan de huurwaarde op die manier niet was te berekenen (bijvoorbeeld omdat het pand niet was verhuurd) gold 6 % van de laatste verkoopprijs uit dezelfde periode en bij gebreke daarvan gold een raming van de verkoopwaarde. Het bedrag van de belastbare opbrengst werd afgerond tot ronde bedragen volgens een 'schaal voor de schatting'. Die schalen varieerden van vijf gulden tot bedragen van duizenden guldens. Van gebouwen met een huurwaarde van minder dan vijf gulden behoefde geen belastbare opbrengst te worden vastgesteld.<sup>6</sup> De vrijstelling van gebouwen bestemd voor de landbouw, zoals schuren en stallen, kwam nu te vervallen. Wel bleven de gebruikelijke categorieën, zoals overheidsgebouwen, kerken, scholen alsmede (gedurende een termijn van vijftien jaar of meer) gebouwen gesticht in ontginningen of droogmakerijen onbelast.<sup>7</sup>

In elke controle der directe belastingen kwam een schattingscommissie van drie tot vijf leden, meestal voorgezeten door de controleur zelf. De



inspecteur der directe belastingen was belast met de zorg voor een gelijkmatige schatting in de controles binnen het gebied van zijn inspectie.<sup>8</sup> De commissies kregen de beschikking over de tot 1 januari 1874 bijgewerkte staten 'Grondbelasting nr. 32', waarin alle gebouwen per sectie in numerieke volgorde en met de gegevens uit de kadastrale leggers stonden vermeld. Van de ontvangers der registratie ontvingen de commissies opgaven van de huur- en koopprijzen uit de jaren 1868-1872.<sup>9</sup> Ook kon de commissie personen die een huurovereenkomst hadden gesloten opdragen gegevens te verschaffen. Elk perceel werd door tenminste twee commissieleden bekeken alvorens te worden geschat.

Bezwaren konden eigenaren in eerste instantie indienen bij de schattingscommissie (art. 18). Ook de inspecteur kon bezwaar maken (art. 19). Vond de commissie geen grond tot wijziging, dan kon men vervolgens herschatting aanvragen ten koste van ongelijk (art. 22-24). Voor zo'n herschatting werd de commissie uitgebreid.<sup>10</sup>

De uitkomsten van de schattingen, inclusief de herschattingen, werden ingeschreven in de *staat grondbelasting nr. 32*, welke registers vervolgens via de provinciale inspecteur aan de minister ter vaststelling werden toegezonden. Nog in 1875 werden de resultaten in de kadastrale leggers verwerkt, zodat vanaf 1876 de heffing volgens de nieuwe grondslag kon worden geheven. Het bedrag van de heffing bedroeg 5,2 % van de belastbare opbrengst.<sup>11</sup>

### **Herziening ongebouwde eigendommen (1879)**

De procedures bij de uitvoering zijn omschreven in een uitvoerige 'Handleiding bij de werkzaamheden ...', die in 1882 is vastgesteld door de Hoofdcommissie voor de herziening.<sup>12</sup> Deze Hoofdcommissie had het toezicht op het werk van een vijfendertigtal schattingscommissies, verdeeld in afdelingen van drie leden, die werkten in onderdelen van een schattingsdistrict.<sup>13</sup>

Onder belastbare opbrengst verstond de Wet van 1879 (art. 2) de jaarlijkse zuivere pacht- of huurwaarde, berekend over het gemiddelde uit de jaren 1877-1881, verminderd met de kosten van onderhoud. Bij eigendommen die gewoonlijk niet werden verpacht, werd een zuivere pachtwaarde berekend naar de opbrengst van de productie in de voorafgaande zeven jaren, na aftrek van kosten van onderhoud, bebouwing en beplanting. Gaf dit ook geen oplossing, dan werd de pachtwaarde bepaald door vergelijking met een naburig perceel. Onder de onderhoudskosten vielen de vaste polderlasten, opgelegd aan de grondeigenaren door polder- of waterschapsbesturen ter bekostiging van het onderhoud van dijken, molens, sluizen en andere waterkerende en waterlozende werken.

De commissies kregen als documentatie de opgaven van huurprijzen uit de jaren 1877-1881, voorts registers van alle percelen met hun kada-

strale aanduiding, grootte en eigenaren, alsmede speciaal voor de herziening vervaardigde kopieën van de kadastrale plans.

Het Kadaster van 1832 onderscheidde verschillende soorten ongebouwde eigendommen (weiland, bouwland e.d.) en per soort één of meer klassen. Bij de herziening van 1879 werd voor de schatting van alle eigendommen één algemene schaal toegepast, met bedragen oplopend van f. 0,25 tot honderden guldens per hectare (art. 4). Voor elke gemeente diende eerst een 'schaal van schatting' te worden opgesteld, met bij elk onderdeel (elk bedrag) een aantal percelen als voorbeeld (art. 16). Die voorbeeldpercelen of 'typen' moesten samen tenminste een dertigste van de totale oppervlakte beslaan (art. 18).

Tegen de schaal van schatting en tegen de typenschatting konden eigenaren een bezwaarschrift indienen (art. 20). Na heroverweging door de commissies werden de schalen en typen door de Hoofdcommissie vastgesteld. Vervolgens bepaalden de commissie-afdelingen de belastbare opbrengst van de overige ongebouwde eigendommen door deze te vergelijken met de als type geschatte percelen. Ook tegen deze schatting kon men bezwaar aantekenen (art. 26-27) en, bij afwijzing van het bezwaar door de commissie, herschatting aanvragen (art. 28-29). Eigendommen die op grond van de Wet van 1870 (art. 25) waren vrijgesteld van grondbelasting, zoals land in bezit van de overheid, van kerkgenootschappen e.d., bleven buiten de herziening.

De uitkomsten van de schattingen van elk perceel, inclusief de gewijzigde schattingen na bezwaarschriften en de herschattingen, werden ingeschreven in de *staat nr. 1* en vervolgens verwerkt in de leggers. Het bedrag van de met ingang van 1893 te heffen grondbelasting werd vastgesteld op 6 % van de belastbare opbrengst.<sup>14</sup>

### **Herziening gebouwde eigendommen (1897, 1904)**

Waar de eerste herziening (1873) geen verdeling naar soorten kende, werd bij de tweede herziening onderscheid gemaakt in een drietal categorieën gebouwde eigendommen, waarvan de belastbare opbrengst op verschillende wijze werd geschat:

- boerderijen, met een belastbare opbrengst van 1,5 % van de stichtingskosten 'voldoende voor de uitoefening van het bedrijf in zijn bestaanden omvang' (art. 2)
- fabrieken, pakhuizen e.d., waarbij de belastbare opbrengst 6 % bedroeg van de verkoopwaarde, afgeleid uit de normale verkoopprijzen uit de jaren 1892-1896 (art. 3)
- woonhuizen, geschat naar de gemiddelde jaarlijkse huurwaarde over de jaren 1892-1896.

Nog een verschil met de herziening van 1873 was, dat de belasting (ongebouwd) op de ondergrond van gebouwen van de belastbare op-

brengrst werd afgetrokken (art. 7). De gebruikelijke vrijdom op grond van de Wet van 1870 bleef gehandhaafd.

De herziening zou opnieuw worden uitgevoerd door schattingscommissies met elk een eigen district.<sup>15</sup> De supervisie op het werk, met name op de juiste en gelijkmatige schatting, lag bij een landelijke Hoofdcommissie. Er is door de Hoofdcommissie geen algemene handleiding voor de werkzaamheden opgesteld.<sup>16</sup> De commissies kregen voor hun werk de beschikking over staten van koopakten van fabrieken, werkplaatsen e.d. en staten van huurprijzen van woningen.

Ook nu dienden bezwaren tegen de schatting (art. 24) in eerste instantie bij de commissies zelf te worden ingediend. Was men het met de hernieuwde schatting van de commissie (art. 28) niet eens, dan kon men herschatting op kosten van ongelijk aanvragen. Deze herschatting geschiedde door de Hoofdcommissie (art. 32).<sup>17</sup>

Veel problemen gaf de formulering van artikel 2, omdat de stichtingskosten van boerderijen moeilijk waren te schatten. In de praktijk bleken veel riante woonboerderijen lager te zijn geschat dan eenvoudige burgerwoningen. Dit leidde tot ontevredenheid en tot discussies in de Tweede Kamer. De regering kwam met de Wet van 11 januari 1904 (*Stbl.* nr. 5) tegemoet aan de bezwaren. De wet bracht een nieuwe manier van schatting van boerderijen. Het woongedeelte werd nu geschat op de huurwaarde dan wel op 3 % van de verkoopwaarde, het overige deel op de helft van de huurwaarde dan wel op 1,5 % van de stichtingskosten (art. 1). Dit leidde ertoe, dat circa 200.000 gebouwen opnieuw moesten worden geschat.

Omdat de herziening in twee fasen plaats vond, zijn er ook twee series uitkomsten gerealiseerd: de *staten 1 en 1a*. Pas eind 1906 kon de Hoofdcommissie haar eindverslag indienen. In 1907 is het bedrag van de te heffen belasting vastgesteld op 4,86 % van de belastbare opbrengst en met ingang van het jaar 1908 vond de heffing op basis van deze herziening plaats.<sup>18</sup>

### 3 VISUELE KENNISMAKING

De archivalia, gevormd door de opeenvolgende herzieningscommissies, zijn in het midden van de jaren 1980 door de inspecties der registratie en successie overgedragen aan de rijksarchieven in de provincies. De kern ervan wordt bij elke herziening gevormd door *de registers met de zogenaamde uitkomsten*. Van elke kadastrale gemeente is zo'n register opgemaakt, bij kleinere gemeenten één deel, bij grotere gemeenten meerdere delen. De percelen zijn ingeschreven in de volgorde van kadastrale sectie (A, B etc.) en daarbinnen op kadastraal nummer. Van de herzieningen van 1879 en 1897/1904 zijn ook andere staten en registers bewaard gebleven. Bij de herziening van 1879 behoren kadastrale plans, die vergelijkbaar zijn met de minuutplans van 1832.

#### Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen (1873)

De resultaten zijn opgenomen in de 'Opgaaf bevattende de uitkomsten der herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen', waarvoor een *staat grondbelasting nr. 32 (1873)* is gebruikt (*afbeelding 1*). Per perceel is de volgende informatie opgenomen:

- |         |   |
|---------|---|
| kolom 1 | perceelnummer (N.B. ontbrekende nummers betreffen ofwel ongebouwde eigendommen ofwel nummers die als gevolg van splitsing of vereniging zijn vervallen; bovenaan de bladzijde is de sectieletter vermeld)   |
| kolom 2 | artikelnummer (N.B. dit is het nummer in de kadastrale legger, waaronder de eigenaar van het perceel (c.q. de belastingplichtige) is geregistreerd, met alle op zijn naam staande percelen in de gemeente; soms is het nummer vervangen door het artikelnummer van een nieuwe eigenaar) |
| kolom 3 | volgnummer van het artikel (N.B. de onder een legger-artikel vermelde percelen zijn in een numerieke volgorde geregistreerd)  |
| kolom 4 | soort van eigendom (N.B. er was geen formeel onderscheid in categorieën gebouwde eigendommen; wel is de aard van de bebouwing (huis, huis en erf, fabriek etc.) ingevuld)   |
| kolom 5 | belastbare opbrengst ongebouwd (N.B. betreft de ondergrond van de gebouwde eigendommen)   |

- kolom 6 naam en woonplaats van de eigenaar (belastingplichtige) (n.b. soms is de naam doorgestreept en de naam van de nieuwe eigenaar bijgeschreven)
- kolom 7 plaatselijke benaming (n.b. de aanduiding betreft soms een plaatselijke benaming, soms de wijk en het huisnummer, maar vaak is niets ingevuld)
- kolom 8 belastbare opbrengst volgens de eerste schatting
- kolom 9 belastbare opbrengst na (eventuele) bezwaren (n.b. bij de meeste percelen is deze kolom blanco)
- kolom 10 belastbare opbrengst na herschatting (n.b. in de meeste gevallen is het hier opgenomen bedrag hetzelfde als in kolom 8; als een perceel onbelastbaar was of inmiddels afgebroken, is dat in kolom 7-10 vermeld)<sup>19</sup>
- kolom 11 aanmerkingen.

Aan het slot van elk deel is opgenomen het totale aantal gebouwde eigendommen met de totalen van de belastbare bedragen van de kolommen 8-10, de aantallen onbelastbare percelen en het aantal percelen met een belastbare opbrengst beneden de vijf gulden.

Van de herziening 1873 zijn vermoedelijk alleen de bovengenoemde registers met uitkomsten bewaard gebleven.<sup>20</sup>

### Uitkomsten herziening ongebouwde eigendommen (1879)

De resultaten zijn verwerkt in de 'Uitkomsten der herziening van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen', *staten nr. 1* (1881) (*afbeeldingen 2a en 2b*). Per perceel is de volgende informatie opgenomen:

- kolom 1 artikelnummer (n.b. conform kolom 2 uitkomsten 1873)
- kolom 2 volgnummer binnen het artikel (n.b. conform kolom 3 uitkomsten 1873)
- kolom 3 perceelnummer (n.b. ook de bebouwde percelen zijn opgenomen, omdat de ondergrond meetelde voor de belasting ongebouwd; bij sommige percelen is aangegeven, dat ze als 'type' fungeerden; verder conform kolom 1 uitkomsten 1873)
- kolom 4 oppervlakte (n.b. gespecificeerd in hectaren (H), aren (A) en centiaren of vierkante meters (C))
- kolom 5 soort van eigendom (n.b. bij bebouwde percelen is hier tevens vermeld de belastbare opbrengst gebouwd conform kolom 10 in de uitkomsten 1873)
- kolom 6 belastbare opbrengst per hectare volgens de eerste schatting
- kolom 7 belastbare opbrengst per hectare na (eventuele) bezwaren

- kolom 8 belastbare opbrengst per hectare na herschatting
- kolom 9 vermindering per hectare wegens polderlasten
- kolom 10 belastbare opbrengst per hectare na aftrek van polderlasten
- kolom 11 belastbare opbrengst van het perceel (N.B. dit werd berekend door het bedrag in kolom 10 te relateren aan de oppervlakte)
- kolom 12 naam en woonplaats van de eigenaar (belastingplichtige)
- kolom 13 naam en woonplaats van de eigenaar (belastingplichtige) (N.B. om een eventuele nieuwe eigenaar te kunnen vermelden)
- kolom 14 verwijzing naar nieuwe perceelnummers (N.B. meestal een hoger perceelnummer, soms een nummer in aangrenzende gemeente ingeval van wijziging van de gemeentegrens; de oude nummers zijn steeds doorgestreept)<sup>21</sup>
- kolom 15 aantekeningen (N.B. onder meer gebruikt voor vermelding van de aftrek wegens polderlasten; één perceel kon meermalen aftrek hebben).

Behalve de *staten nr. 1* (1881) kunnen op de rijksarchieven diverse staten berusten die tijdens de herziening werden gebruikt.<sup>22</sup> Dit broncommentaar beperkt zich echter tot bespreking van de *registers met de uitkomsten*.

### **Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen 1897/1904**

#### **A Herziening 1897**

De resultaten zijn verwerkt in de 'Staat bevattende de uitkomsten der herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen', de *staten nr. 1* (1897) (*afbeelding 3*). Per perceel is de volgende informatie opgenomen:

- kolom 1 perceelnummer
- kolom 2 artikelnummer
- kolom 3 volgnummer binnen het artikel
- kolom 4 soort eigendom (N.B. kolommen 1-4 conform kolommen 1-4 uitkomsten 1873)
- kolom 5 oude belastbare opbrengst gebouwd (N.B. het bedrag in kolom 10 uitkomsten 1873)
- kolom 6 oude belastbare opbrengst ongebouwd (N.B. het bedrag in kolom 11 uitkomsten 1879)
- kolom 7 naam en woonplaats van de eigenaar (belastingplichtige) (N.B. vaak is alleen de woonplaats van buiten de gemeente wonende eigenaren vermeld)
- kolom 8 plaatselijke benaming (N.B. vermeldt als regel de straat met het huisnummer, maar kan ook blanco zijn gelaten)

- kolom 9 categorie eigendom (N.B. verwijst naar het artikel van de wet: boerderijen (2), fabrieken e.d. (3), woonhuizen (4))
- kolom 10 belastbare opbrengst volgens de eerste schatting
- kolom 11 belastbare opbrengst na (eventuele) bezwaren
- kolom 12 belastbare opbrengst na herschatting
- kolom 13 aanmerkingen.

### **B Herziening 1904**

De resultaten zijn verwerkt in staten met dezelfde titel als die van 1897; alleen werd de nummering onderaan het titelblad aangepast, *staten nr. 1a* (1904) (*afbeelding 4*). Per perceel is de volgende informatie opgenomen:

- kolom 1 artikelnummer
- kolom 2 volgnummer binnen het artikel
- kolom 3 perceelnummer
- kolom 4 soort van eigendom
- kolom 5 oude belastbare opbrengst gebouwd (N.B. kolommen 1-5 conform kolommen 1-5 uitkomsten 1897 (zij het in een andere volgorde))
- kolom 6 plaatselijke benaming (N.B. conform kolom 8 uitkomsten 1897, maar vaak minder exact ingevuld)
- kolom 7 categorie eigendom (N.B. conform kolom 9 uitkomsten 1897)
- kolom 8 belastbare opbrengst volgens de eerste schatting
- kolom 9 belastbare opbrengst na (eventuele bezwaren)
- kolom 10 belastbare opbrengst na herschatting (N.B. kolommen 8-10 conform kolommen 10-12 uitkomsten 1897; de bedragen zijn bij de meeste percelen die niet als boerderij fungeerden ongewijzigd gebleven in vergelijking met de uitkomsten van 1897)
- kolom 11 artikelnummer (N.B. in te vullen bij eventuele nieuwe eigenaars; zelden of niet ingevuld)
- kolom 12 volgnummer binnen het artikel (N.B. zelfde oogmerk als kolom 11)
- kolom 13 aanmerkingen.

Ook bij de herziening van 1897/1904 kunnen behalve de *staten nr. 1* en *nr. 1a* diverse hulpstaten bewaard zijn gebleven.<sup>23</sup>

## Samenvatting gegevens in registers van uitkomsten 1873-1904

omschrijving	1873	1879	1897	1904
	gebouwd	ongebouwd	gebouwd	gebouwd
	kolom	kolom	kolom	kolom
perceelnr	1	3	1	3
artikelnr. legger	2	1	2	1
volgnr. binnen artikelnr.	3	2	3	2
soort eigendom	4	5	4	4
categorie gebouwd	–	–	9	7
oppervlakte	–	4	–	–
belastbare opbrengst per ha.	–	6-10	–	–
oude belastbare opbrengst				
per perceel	–	–	5-6	5
nieuw belastbare opbrengst				
per perceel	8-10	11	10-12	8-10
naam eigenaar	6	12	7	–
aanduiding straat, wijk	7	–	8	6





Sectie *B*

Binnenvel.

VOLGENS DEN KADASTRALEN LEGGER:						BELASTING OPBRENGST DER GEBOUWDE EIGENDOMMEN:				AANMERKINGEN.
Nummers der percelen	Artikl.	Valuamenster van het artikl.	Soort van eigendom.	Belasting opbrengst (pag. bouw).	N A A M.	Situat. hoort of wijk en nummer van het perceel.	na de wijziging van de schatting naar art 16 der wet.	na de wijziging van de aanscherfingen ingevolge de art. 18 en 19 der wet.	na de berekening volgens de art. 21 der wet.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1235	472	3	huizing	1 67	Ammerlaan J. H. Wassenaar	57	70	70	0	
1236	467	10	huizing	14	Ammerlaan D. W. C. P. H. Wassenaar	57	50	50	0	
1237	474	2	huizing	1 72	Wey v. d. Wassenaar	57	50	50	0	
1248	566	117	huizing	15	Postma v. C. H. W. Hage	58	30	30	0	
1249	"	118	"	16	"	58	30	30	0	
1254	506	16	"	17	Schun v. d. S. H. Wassenaar	58	25	25	0	
1255	"	7	huizing	1 14	"	58	70	70	0	
1261	791	7	"	18	Reij v. d. P. Wassenaar	58	50	50	0	
1274	608	2	"	1 60	Reijboord v. d. W. Wassenaar	58	50	50	0	
1275	696	4	huizing	20	Reijboord v. d. W. Wassenaar	58	50	50	0	
1276	"	5	"	1 60	"	58	50	50	0	
1284	536	7	huizing	17	Reijboord v. d. W. Wassenaar	58	50	50	0	
1287	774	4	"	1 14	Reijboord v. d. W. Wassenaar	58	90	90	0	
1291	528	3	huizing	4 72	Frederic v. W. Kollman	60	600	600	0	
1293	566	117	huizing	15	Postma v. C. H. W. Hage	58	350	350	0	
Aantal gebouwde eigendommen . . .						10				
Totaal der 4 Hoofde . . . . .							1705	1705	1705	

(Grondbelasting, n<sup>o</sup>. 32.) 1873.

1  
Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen, 1873, gemeente Wassenaar, percelen sectie B nummers 1235 en volgende.

39 Sectie B

Perceelsgewijze legger.		Nummers der perceelen.	Grootte volgens den perceelsgewijzen legger.			Soort van eigendom.	Belastbare opbrengst per hectare.			Belastbare opbrengst van het perceel.	Naam, voornamen en woonplaats van den belastingplichtige en ook van den eigenaar indien deze niet belastingplichtig is. (Hoofd van den perceelsgewijzen legger.)		
Art.	Volgnummer.		H.	A.	C.		Eenige abating in de opbrengst van de graven en waterrijke plaatsen.	Beschutting.	Vermindering per hectare volgens perceelsgewijzen.			Belastbare opbrengst per hectare na vermindering.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.		
105	171	1267	02	33	beem	16	-	3	13	30	van Wajffenaar, C. van Ollé		
102	1263	29	20	weiland	60	-	4	36	16	35	van Wajffenaar, A. van Ollé		
103	1264	15	27	"	60	-	11	26	8	55	"		
104	1270	46	30	"	50	-	11	36	3	8	56	"	
105	1271	01	35	water	225	-	11	-	-	-	"		
104	1	1272	07	05	"	025	-	11	-	-	Aggenbergen, J. van Wajffenaar		
103	1	1273	27	30	weiland	60	-	1	09	16	11	van der Weide, W. van Ollé	
	2	1274	02	40	beem	50	60	-	1	09	1	van Wajffenaar	
106	4	1275	01	20	beem	50	60	-	1	09	1	van Wajffenaar, M. van Ollé	
	5	1276	01	25	"	50	60	-	1	09	1	van Wajffenaar, M. van Ollé	
	6	1277	27	02	weiland	60	-	1	09	15	11	van Wajffenaar, C. van Ollé	
103	4	1278	117	95	"	90	-	1	09	104	11	van Wajffenaar, C. van Ollé	
106	1	1279	57	25	weiland	100	-	1	09	56	68	van Wajffenaar, M. van Ollé	
103	4	1280	51	23	"	100	-	1	09	50	72	van Wajffenaar, M. van Ollé	
106	3	1281	10	30	"	50	-	11	06	7	19	van Wajffenaar, M. van Ollé	
103	5	1283	41	50	"	100	-	1	09	41	09	van Wajffenaar, M. van Ollé	
		1284	02	20	beem	60	100	-	1	09	2	18	van Wajffenaar, M. van Ollé
104	8	1285	119	44	weiland	100	-	1	09	109	91	van Wajffenaar, M. van Ollé	
103	1	1288	10	15	weiland	115	-	1	04	12	14	van Wajffenaar, M. van Ollé	
104	9	1289	03	20	beem	90	115	-	1	04	3	65	van Wajffenaar, M. van Ollé
103	2	1290	65	52	weiland	100	-	1	09	64	86	van Wajffenaar, M. van Ollé	
	3	1291	09	60	beem	100	100	-	1	09	9	58	"
106	157	1292	09	16	weiland	50	-	1	09	44	09	van Wajffenaar, M. van Ollé	
	180	1293	10	58	beem	100	100	-	1	09	7	45	van Wajffenaar, M. van Ollé
100	793	1295	03	30	water	225	-	11	-	-	-	van Wajffenaar, M. van Ollé	
	794	1296	09	70	weiland	50	-	3	17	1	15	van Wajffenaar, M. van Ollé	

2a, b  
Uitkomsten  
herziening  
ongebouwd  
eigendommen,  
1879, gemeente  
Wassenaar,  
percelen sectie B  
nummers 1267  
en volgende,  
linker en rechter  
bladzijde.



Nummers der percelen.			Soort van eigendom.	Oude belastbare opbrengst.		Naam, eerste letters der voornamen en woonplaats van hem, die krachtens recht van bezit of eenig ander zakelijk recht genot heeft van het gebouwd eigendom.	Straat (gracht enz.) naam, wijk en nummer van het perceel.	Categorie waaronder een gebouwd eigendom is geregeld.	Nieuwe belastbare opbrengst van het perceel.			AANMERKINGEN.
1.	2.	3.		gebouwd.	ongebouwd.				volgens de schatting naar art. 24.	volgens de schatting naar art. 28.	volgens de her-schatting.	
1146	1233	55	huis oef	1400	5.32	Van der Grinten	Leidingweg 101	4	7445			1146-1147-1148-1149-1150
1148	1177	125	huis oef	20	5.38	Van der Grinten	Leidingweg 34	4	11			
1142	1238	59	huis gebouwd oef	60	10.43	Van der Grinten	" 41	4	69			
1149	1237	40	huis	70	1.44	"	Leidingweg 152	4				1146
1204	1162	2	huis oef	70	1.62	Van der Grinten	Leidingweg 351	4	53			
1220	1172	21	"	40	3.52	Van der Grinten	Leidingweg 70	4	36			
<del>1147</del>	<del>1147</del>	5	"	<del>100</del>	<del>2.64</del>	<del>Van der Grinten</del>	<del>Leidingweg 101</del>					1590-1591
1249	1238	61	huis	30	2.25	Van der Grinten	Leidingweg 101	4	39			
1249	1238	62	"	30	2.25	"	"	4	39			
1204	1162	4	"	25	3.0	Van der Grinten	Leidingweg 81	4	34			
1205	1162	7	huis oef	30	6.53	"	" 80	2	30			7 loc.
1261	1179	22	huis oef en gebouwd	70	5.57	Van der Grinten	Leidingweg 101	4	92			
1274	1174	3	huis oef	50	1.57	Van der Grinten	" 37	4	38			
1284	1136	7	"	60	2.18	Van der Grinten	" 35	4	57			
1289	1144	4	27 oin	70	3.65	Van der Grinten	Leidingweg 87	4	96			
								Aantal gebouwde eigendommen. . . . .				
								Totaal der bladzijde. . . . .				

(Herziening n<sup>o</sup>. 1.)  
1897.

3  
Uitkomsten herziening gebouwde eigendommen, 1897, staten nr. 1, gemeente Wassenaar, percelen sectie B nummers 1146 en volgende.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Nieuwe belastbare opbrengst gebouwd			11.	12.	13.
							volgens de schatting naar art. 24.	volgens de schatting naar art. 28.	volgens de berekening of schatting door de hoofd-commissie.			
Artikel van den legger.	Volgnummer van het artikel.	Nommers der percelen.	SOORT van EIGENDOM.	Oude belastbare opbrengst gebouwd.	PLAATSELIJKE BENAMING.	Artikel der wet, waaraan het perceel is gebonden.	volgens de schatting naar art. 24.	volgens de schatting naar art. 28.	volgens de berekening of schatting door de hoofd-commissie.	Artikel van den legger.	Volgnummer van het artikel.	AANMERKINGEN.
352	53	1013	huur onf	200	Messwaller	2	273		273			
352	56	1016	huur onf	40	3	4			60			X
670	322	1081	Schuur	5	Huis, steen	3			geen			
670	937	1100	huur onf		Opst. onf	2	144		144			
670	948	1137	huur onf	300	Opst.	2	10		10			
1360	13	1145	huur onf	25	Catessen	2	50		50			
1360	14	1146	huur onf	1400	2 D. 13	2	300		300			X
117	65	1168	huur onf	20	Postkantoor	4			11			
1320	1	1172	huur onf	60	Postkantoor	2	84		84			
1360	16	1179	huur onf	70	Catessen							
982	15	1207	huur onf	200	Postkantoor	4			195			X
982	2	1214	huur onf	70	Opst.	2	20		20			
982	2	1220	huur onf	40		4			36			
670	934	1240	huur onf	30	Opst. onf	4			39			
670	970	1249	huur onf	30	3	4			39			
1389	2	1257	huur onf	25	huur onf	4			34			X
1389	3	1255	huur onf	00	3 D. 9	2	89		89			
1379	1	1261	huur onf	70	Postkantoor	4			92			
1379	3	1277	huur onf	50	3	4			38			
1379	3	1281	huur onf	00	3	4			57			

(Herziening n. 1e, binnenvol.)

4  
Uitkomsten  
herziening  
gebouwde  
eigendommen,  
1904, staten  
nr. 1a, gemeente  
Wassenaar,  
percelen sectie B  
nummers 1063  
en volgende.

#### 4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

##### Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Omdat de archieven van de belastingdiensten in de provincies vrijwel integraal zijn vernietigd, vormen de archivalia betreffende de herzieningen een vrij unieke bron.<sup>24</sup> De in de staten met uitkomsten opgenomen gegevens hebben ongetwijfeld een hoge graad van betrouwbaarheid. Immers de meest belanghebbende partij, de eigenaar of belastingplichtige, was via de bezwarenprocedure nauw betrokken bij het correct registreren van deze gegevens, met name van de belastbare opbrengst. Bij de herziening van 1873 was het de taak van de inspecteur en bij die van 1879 en 1897/1904 van een landelijke Hoofdcommissie, om de gelijkmatigheid van de schattingen nauwkeurig in het oog te houden.

##### Gerelateerde en toetsingsbronnen

Vergeleken met de *oorspronkelijke aanwijzende tafels* (OAT) uit de periode van de totstandkoming van het kadaster (1832) geven *de uitkomsten* soms minder, soms meer informatie. Zo ontbreekt in *de uitkomsten* de beroepsaanduiding van de eigenaren (de registers van 1904 geven zelfs geen namen van eigenaren). Wel kunnen *de uitkomsten*, net als de OAT, via het artikelnummer gekoppeld worden aan de kadastrale legger, die per eigenaar een overzicht geeft van alle eigendommen in de desbetreffende gemeente.

Terwijl de OAT alle percelen, gebouwd en ongebouwd, bevatten, geven *de uitkomsten* van 1873 en 1897/1904 alleen informatie over de gebouwde percelen. *De uitkomsten* van 1879 (ongebouwd) zijn in dit opzicht wèl volledig: omdat de ondergrond van gebouwde percelen meetelde voor de belastbare opbrengst ongebouwd, zijn naast de ongebouwde ook de gebouwde eigendommen opgenomen. Anderzijds bevatten met name *de uitkomsten* van 1897 een vrij nauwkeurige aanduiding van de plaatselijke benaming door opgave van straat en huisnummer. Daardoor is een koppeling mogelijk met het bevolkingsregister, dat meestal ook per straat of wijk is ingericht en een opgave bevat van de bewoners van het perceel.

Men kan *de uitkomsten* ook koppelen aan de jaarlijks door de gemeentebesturen opgemaakte kiezerslijsten uit de periode 1851-1886. Van de daarop vermelde censuskiezers wordt onder meer opgegeven voor welk

bedrag zij waren aangeslagen in de grondbelasting in hun woonplaats en in andere gemeenten waar zij onroerend goed bezaten.<sup>25</sup>

Net als de OAT geven de uitkomsten een momentopname. In verband daarmee is vooral bij de ongebouwde eigendommen de aanduiding van de soort eigendom een gegeven met betrekkelijke waarde. Immers, een perceel dat in het ene jaar als weiland werd aangeduid kon in het volgende jaar zijn omgevormd tot bouwland. Ook was de pachtwaarde aan schommelingen onderhevig. De met ingang van 1893 op een nieuwe grondslag geheven belasting op de ongebouwde eigendommen was (onder meer) bepaald op de gemiddelde pachtwaarde uit de jaren 1877-1881, terwijl de pachtprijzen in de jaren daarna als gevolg van de agrarische depressie begonnen te dalen.

Ten behoeve van de herziening-ongebouwd (1879) zijn handgetekende kopieën vervaardigd van de geldende bijbladen van de kadastrale plans. Deze gaven aanvankelijk de situatie weer van de jaren 1881/1882. Omdat de herziening pas in 1889 kon worden afgerond, vonden in de loop van deze jaren uiteraard bij veel percelen mutaties plaats. Op de keerzijde van de plans is vermeld in welk jaar de kopie is vervaardigd (als regel 1881 of 1882) en tot welk jaar de mutaties zijn verwerkt (meestal tot 1887, 1888 of 1889).

Deze plans uit de jaren-1880 zijn qua uiterlijke vorm en geboden informatie uiteraard goed vergelijkbaar met de kadastrale minuutplans van 1832.<sup>26</sup> Wel zijn veel perceelnummers van 1832 op de herzieningsplans uit de jaren 1880 vervangen door hogere nummers als gevolg van splitsing of vereniging van percelen. Als gevolg van de bevolkingsgroei zijn veel in 1832 nog ongebouwde percelen vervangen door grote aantallen kleinere gebouwde percelen. Bij bepaalde gemeenten is het aantal secties tussen 1832 en 1882 uitgebreid. Dat kan het gevolg zijn van de toevoeging van gebied van een geannexeerde gemeente, maar ook samenhangen met de splitsing van een sectie (omdat het aantal perceelnummers te groot werd). Ook kan het aantal bladen per sectie vergeleken met 1832 zijn gewijzigd, bijvoorbeeld na hermeting op een andere schaal (hermeten minuutplans). Door de zogenaamde verzamelplans (overzichtskaarten per gemeente) van 1832 te vergelijken met die van 1882 kan worden nagegaan welke wijzigingen zich hier hebben voorgedaan.

### Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

*De registers met uitkomsten* en de kadastrale kaarten uit de jaren 1882-1889 kunnen worden aangewend voor verschillende soorten onderzoek:



- historisch-geografisch onderzoek naar nederzettingsgeschiedenis en de ontwikkeling van het landschap
- onderzoek naar eigendomsverhoudingen, gebruik en waarde van de grond, rechten op gronden en wateren
- onderzoek naar de ontwikkeling van landbouw en nijverheid
- onderzoek naar de geschiedenis van woonhuizen, monumenten e.d.

De bij de herziening van 1879 opgemaakte kaarten geven, net als de minuutplans van 1832, een gedetailleerde momentopname van alle gemeenten in Nederland. Vergelijking van de plans geeft een goede indruk over uitbreidingen van de bebouwde kom, wijzigingen in de percelering en, in combinatie met de informatie in de uitkomsten, van het gebruik van cultuurgronden. Circa 30 % van de oppervlakte van Nederland was rond 1880 onbelast en bestond uit recent ontgonnen of ingepolderd land, woeste grond, water, moeras, dijken en wegen.

De klassering van de huizen naar kwaliteit (belastbare opbrengst) kan worden gebruikt bij reconstructie van de sociale structuur van een straat, wijk of gemeente. Wel is het zo dat de kadastrale archivalia alleen informatie geven over de eigenaren (soms de vruchtgebruiker) en niet over de feitelijke bewoners, ingeval deze als huurder optraden. Daartoe is het nodig ook archivalia in de gemeentearchieven te gebruiken, zoals het bevolkingsregister. In dit verband zijn de uitkomsten van 1897 het meest waardevol, omdat zij vrij nauwkeurige informatie bevatten over straat en huisnummer van elk perceel. Overigens zijn bepaalde statistische bewerkingen van de uitkomsten al gepubliceerd in de officiële verslagen over de herzieningen (zie hiervoor bijlage B, onder gedrukte bronnen).

## NOTEN

- \* Gaarne bedankt de auteur drs. W.J. van den Berg te Utrecht, de heer B.H. de Vries van het Rijksarchief in Friesland en drs. J. Moes voor hun commentaar bij het concept van deze tekst.
- 1 Wet van 6 juni 1840 (*Staatsblad* nr. 17) art. 3 en Wet van 26 mei 1870 (*Stbl.* nr. 82) art. 25-37.
  - 2 Wet van 26 mei 1870 (*Stbl.* nr. 82). J.J. ter Laag, *Wet van 1870 op de grondbelasting met aantekeningen en eene schets van de geschiedenis der grondbelasting in Nederland* ('s-Hertogenbosch 1906) 38, spreekt van 'eene codificatie van de bestaande bepalingen'. Ter aanvulling van de wet volgden verschillende nadere instructies van de minister van financiën, waarvan de belangrijkste zijn:
    - resolutie van 10 oktober 1870, nr. 4 houdende 'Instructie tot toelichting der wet op de grondbelasting' (*Verzameling der wetten, besluiten en aanschrijvingen betreffende de directe belastingen en de in- en uitgaande regten en accijnzen* 1870, nr. 154)
    - resolutie van 10 oktober 1870, nr. 6 houdende 'Instructie betreffende den loop en de behandeling van stukken, tot uitvoering der wet op de grondbelasting' (*Verzameling* 1870, nr. 156; ook in *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* 1870, nr. 306)
    - resolutie van 13 februari 1877, nr. 56 houdende 'Instructie omtrent de werkzaamheden ter uitvoering van de wet op de grondbelasting..' (*Verzameling* 1877, nr. 12; ook in *Bijvoegsel Stbl.* 1877, nr. 86-100).
  - 3 Een soortgelijke verplichting ten aanzien van de ongebouwde eigendommen ontbrak in de wet van 1870.
  - 4 De wet van 18 mei 1929 (*Stbl.* nr. 234) trok art. 59, 2e alinea, van de wet van 1870 in. Zie ook *Handelingen Tweede Kamer* 1928-1929, bijlage 79.1, waarin er op wordt gewezen, dat in de praktijk aan de verplichting elke twintig jaar een herziening te realiseren, niet was voldaan en dat het minder logisch was voor de gebouwde eigendommen wèl en voor de ongebouwde eigendommen geen wettelijke verplichting te bepalen.
  - 5 Resolutie van de minister van financiën van 11 december 1873, nr. 17 (*Verzameling* 1873, nr. 137; ook in *Bijvoegsel Stbl.* 1873, 532-558). Als bijlagen van deze instructie zijn modellen opgenomen van de diverse staten en formulieren die bij de herziening moesten worden gebruikt ('materieel' Grondbelasting, nrs. 32, 32a, 33, 35, 35bis en 36-42).
  - 6 Art. 4 van de wet van 1873 en paragraaf 10 van de Instructie van 11 december 1873.
  - 7 De vrijstelling voor schuren en stallen verviel ingevolge art. 32 van de wet van 1873 (*Stbl.* nr. 116) met verwijzing naar art. 25g van de wet van 1870 (*Stbl.* nr. 82).
  - 8 De indeling van de 9 inspecties, de 84 controles en de kantoren in elke controle is vastgesteld bij kb van 20 mei 1869, nr. 28 (gepubliceerd in *Bijvoegsel Stbl.* 1869, 263-269). Het werkgebied van een inspecteur viel als regel samen met een provincie, de inspectie Amsterdam omvatte echter Noord-Holland en Utrecht, de inspectie Groningen de gelijknamige provincie en Drenthe.

- 9 Paragraaf 20 van de Instructie van 11 december 1873.
- 10 Bij 4% van de circa 700.000 gebouwen werd een bezwaarschrift ingediend en bij 0,5 % een verzoek om herschatting.
- 11 *Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Uitkomsten der herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen krachtens de wet van 22 juli 1873* ('s-Gravenhage, departement van financiën, 1876).
- 12 De Handleiding is opgenomen in de *Verslagen van de Hoofdcommissie voor de herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen. Uitgegeven met voorkennis van den Minister van Financiën* ('s-Gravenhage 1890) 31-47. Zie ook bijlage B van dit broncommentaar.
- 13 In heel Nederland fungeerden vijfendertig schattingscommissies; in de provincie Zuid-Holland bijvoorbeeld vier: in Brielle, Dordrecht, Den Haag en Rotterdam. Voor een opgave van de gemeenten per schattingsdistrict zie *Verslagen van de Hoofdcommissie*, 8-29.
- 14 Wet van 31 december 1892 (*Stbl.* nr. 315).
- 15 In heel Nederland fungeerden tweeënvijftig schattingscommissies; in de provincie Zuid-Holland bijvoorbeeld twaalf: Alphen, Brielle, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Gouda, 's-Gravenhage I en II, Leiden, Rotterdam I en II en Schiedam. Voor een opgave van alle districten en de gemeenten per district zie Resoluties minister van financiën 22 oktober 1897, nr. 3 en 24 december 1897, nr. 16 (gepubliceerd in *Verzameling* 1897, nrs. 115 en 135, alsook in *Bijvoegsel Staatscourant* 7-8 november 1897, nr. 262).
- 16 Het verslag van de Hoofdcommissie d.d. 15 oktober 1902 is opgenomen als Bijlage 134.8 van de *Handelingen Tweede Kamer 1902-1903*.
- 17 Er werden 10.640 bezwaarschriften ingediend en 422 verzoekschriften om herschatting, op een totaal van 925.683 opgelegde aanslagen.
- 18 Wet van 15 juli 1907 (*Stbl.* nr. 203). Het (beknopte) eindverslag van de Hoofdcommissie d.d. 21 december 1906 is opgenomen als Bijlage 203.4 van de *Handelingen Tweede Kamer 1906-1907*.
- 19 Soms is in kolom 7-10 een verwijzing opgenomen naar een aanvulling achteraan de lijst van de desbetreffende sectie: dit is bijvoorbeeld het geval als het perceel is gesplitst in enkele deelpercelen (100a, 100b etc.), elk met een eigen belastbare opbrengst.
- 20 Hoewel de commissies onder meer de beschikking kregen over opgaven van huur- en koopprijzen uit de jaren 1868-1872, berusten deze stukken voorzover bekend niet op de rijksarchieven.
- 21 Soms is bij vrij recent toegekende perceelnummers ook aangegeven, zij het niet in kolom 14 maar in de marge links van kolom 1, uit welke oude nummers deze zijn ontstaan. De registers 69a (op de meeste rijksarchieven berustend in de archieven van de hypotheekbewaarders) geven een concordans van oude (vervallen) nummers en nieuwe nummers, jaren 1879-ca. 1945.
- 22 Aangetroffen kunnen worden: staten van huurakten uit de jaren 1877-1881; staten (nr. 6) met schalen van schatting per gemeente; staten (nr. 7, 8 en 8a) met opgaven van (een selectie van) percelen die in elke schaal als 'type' zijn geschat; staten (nr. 21 en 22) van bezwaarschriften.
- 23 Zoals staten (nr. 2) van koopprijzen uit de jaren 1892-1896; staten (nr. 3) van huurprijzen 'bekend geworden bij de regeling der Personeele belasting'; staten (nr. 7) met gegevens betreffende stichtingskosten van 'gebouwen tot hoe-

- ven behorende'; staten (nr. 13) van bezwaarschriften en van verzoekschriften om herschatting.
- 24 Zo zijn, voorzover bekend, nergens de kohieren van de grondbelasting bewaard gebleven. Wel zijn in Friesland de zogenaamde floreenkohieren (de floreenrente was een belasting op grond) uit de periode 1700-1858 bewaard gebleven; zie P. Nieuwland e.a., *Gids voor genealogisch en biografisch onderzoek in Friesland* (Leeuwarden 1988) 77-78.
- 25 B.M.A. de Vries, 'De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886', *Broncommentaren* v1 ('s-Gravenhage 1988).
- 26 Zie hiervoor het broncommentaar van Kruizinga betreffende de kadastrale legger en aanverwante bronnen in deze bundel.

## BIJLAGEN

### A Vindplaatsen

De registers met uitkomsten, de bijbehorende staten en tabellen alsmede de voor de herziening van 1879 vervaardigde kadastrale plans berusten in de rijksarchieven in de provincie (in Zuid-Holland in het Algemeen Rijksarchief). Wat per provincie aanwezig is kan echter verschillen: zo zijn de kaarten nog niet in alle gevallen overgedragen. In de rijksarchieven in Friesland, Drenthe, Overijssel, Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland zijn deze bestanden geïnventariseerd; in de andere provincies zijn slechts plaatsingslijsten beschikbaar.

De benaming van de archieven varieert per rijksarchief. Soms zijn de archieven apart gehouden als zijnde gevormd door commissies (ook wel 'instanties'), belast met de herziening (ook wel 'de schatting') van de grondbelasting, soms maken ze deel uit van een conglomeraat archieven van het kadaster en/of de grondbelasting of van de archieven van de controleurs van de directe belastingen en het kadaster. Een globaal overzicht van de vindplaatsen geeft M.A.W. Gerding, *Dorpsgeschiedenis: bewoning en bewoners*. Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis 9 (Zutphen 1992).

### B Gedrukte bronnen en literatuur

#### Gedrukte bronnen

De uitkomsten zijn kort na voltooiing van de herzieningen bewerkt in statistieken en tabellen, die zijn gepubliceerd.

Herziening 1873:

*Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Uitkomsten der herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen krachtens de Wet van 22 juli 1873* ('s-Gravenhage, departement van financiën, 1876).

n.b. Deze publicatie bevat drie tabellen: tabel A geeft per (kadastrale) gemeente een vergelijking van de aantallen gebouwde eigendommen en van de belastbare opbrengst voor en na de herziening. Tabel B geeft per gemeente de aantallen gebouwde eigendommen per schaal van schatting. Tabel C tenslotte geeft de oude en de nieuwe bedragen, die in elke gemeente aan grondbelasting werd geheven.

Herziening van 1879:

*Verslagen van de Hoofdcommissie voor de herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen. Uitgegeven met voorkennis van den Minister van Financiën, 2 dln. ('s-Gravenhage 1890).*

Het verslag bevat van elke gemeente een gedetailleerde opgave, per schaal van schatting, van de oppervlakte van de verschillende soorten ongebouwde eigendommen (weiland, bouwland etc.) met de belastbare opbrengst.

Herziening van 1897/1904:

De verslagen van de Hoofdcommissie zijn niet apart uitgegeven, maar opgenomen als bijlagen van de *Handelingen Tweede Kamer*. Het interim-verslag van 15 oktober 1902 als bijlage 134.8 van de zitting 1902-1903; het (beknopte) eindverslag van 21 december 1906 als bijlage 203.4 van de zitting 1906-1907.

Beide verslagen geven enige informatie in tabelvorm. Het rapport van 1902 bevat staten per schattingsdistrict en per provincie van de aantallen aanslagen voor elk van de drie categorieën gebouwde percelen en van de oude en nieuwe belastbare opbrengst. Het verslag van 1906 bevat een vergelijking voor elke gemeente van de oude belastbare opbrengst (volgens de Wet van 1873) en de nieuwe opbrengst op basis van de herziening van 1904.

Andere publicaties van het ministerie van financiën zijn:

*Opgaven betreffende de verdeling van het grondbezit, 2 dln. ('s-Gravenhage 1881, 1884).* De gegevens hiervoor zijn geput uit de kohieren der grondbelasting van 1880.

*Bescheiden betreffende de geldmiddelen ('s-Gravenhage 1861 en volgende jaren).* Hierin onder meer overzichten van de opbrengst van de grondbelasting vanaf het jaar 1846.

Wetten en besluiten inzake de grondbelasting zijn gepubliceerd in de circulairereeks van het ministerie van financiën:

*Verzameling der wetten, besluiten en aanschrijvingen betreffende de directe belastingen en de in- en uitgaande regten en accijnzen, 1823-1911*

De belangrijkste wetten en besluiten zijn ook gepubliceerd in: *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden.*

*Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden.*

## Literatuur

Bos, N.J.P.M., 'Belastingen als bron voor economische en sociale geschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw, met

- bijzondere aandacht voor Limburg', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 54 (1991) 50-101.
- Gerding, M.A.W., *Dorpsgeschiedenis: bewoning en bewoners*. Cahiers voor Lokale en Regionale Geschiedenis 9 (Zutphen 1992). (Bevat een hoofdstuk over (pre-)kadastrale bronnen en een opgave van vindplaatsen.)
- Laag, J.J. ter, *Wet van 1870 op de grondbelasting met aanteekeningen en eene schets van de geschiedenis der grondbelasting in Nederland* ('s-Hertogenbosch 1906). (Behandelt ook de herzieningen van 1873, 1879 en 1897/1904.)
- Soutendijk, A., *De hypothecaire en kadastrale boekhouding en die der schepen en vaartuigen in Nederland, bewerkt door J. Mulder* 2 (2e druk; Tiel 1916). (Gedetailleerde geschiedenis van de totstandkoming van het kadaster.)

N.B. Zie voor overige werken het broncommentaar van Kruizinga over de kadastrale legger en aanverwante bronnen in deze bundel.

